

תקציר מנהלים

תעסוקת חרדים בישראל:
תמונת מצב והמלצות לשיפור

שרון עוזיאלי

עמיתת קורת – מכון מילקן

שמעון יפרח

יועץ כלכלי בכיר לשר התמ"ת וסגן רה"מ

על אודות תוכנית עמיתי קורת – מכון מילקן

תוכנית עמיתי קורת – מכון מילקן מקדמת את הצמיחה הכלכלית בישראל באמצעות התמקדות בפתרונות חדשניים, מבוססי שוק, לבעיות מתמשכות בתחומים חברתיים, כלכליים וסביבתיים. התוכנית מתמקדת באיתור פתרונות גלובליים והתאמתם למציאות הישראלית ובבניית ממשקים חיוניים המחברים בין משאבים ממשלתיים, פילנתרופיים ועסקיים, לטובת צמיחה ופיתוח לאומי בר-קיימא.

התוכנית מעניקה מלגות שנתיות לסטודנטים ישראלים מצטיינים, בוגרי מוסדות להשכלה גבוהה בארץ ובעולם, המתמחים במוקדי קבלת ההחלטות הלאומיים ומסייעים בפיתוח פתרונות באמצעות מחקר והתמחות. היקף הפעילות של עמיתי התוכנית הוא מקסימלי – התמחות, הכשרה ומחקר במשך חמישה ימים בשבוע.

במשך שנת התמחותם עוסקים עמיתי קורת – מכון מילקן במחקר המדיניות במשרדי הממשלה וברשויות שלטוניות אחרות, ומסייעים למקבלי ההחלטות ולמעצבי המדיניות בחקר ההיבטים השונים של סוגיות כלכליות, סביבתיות וחברתיות.

בנוסף עורכים העמיתים מחקר מדיניות עצמאי, שמטרתו לזהות חסמים לתעסוקה ולצמיחה בישראל ולאחר פתרונות אפשריים. מחקרי העמיתים מתבצעים בהדרכת צוות אקדמאי ומקצועי מנוסה ותומכים במחוקקים וברגולטורים, המעצבים את המציאות הכלכלית, חברתית והסביבתית בישראל.

במהלך השנה מוענקת לעמיתים הכשרה אינטנסיבית במדיניות כלכלית, ממשל ושיטות מחקר. במסגרת מפגשי ההכשרה השבועיים, העמיתים רוכשים כלים מקצועיים לכתבת תזכירים, מצגות וניירות מדיניות, וכן כלי ניהול, שיווק ותקשורת. בנוסף, נפגשים העמיתים עם בכירים במשק ובממשל ועם אנשי אקדמיה מהשורה הראשונה בישראל ובעולם. בסמסטר הראשון, העמיתים משתתפים בקורס המתמקד בחידושים פיננסיים, במסגרת בית הספר למנהל עסקים באוניברסיטה העברית בירושלים. הקורס מקנה 3 נקודות זכות אקדמיות, ומלמד אותן פרופ' גלן יאגו, מנהל המרכז הישראלי של מכון מילקן ומנהל קבוצת המחקר במימון מכון מילקן בקליפורניה.

את בוגרי התוכנית ניתן למצוא בתפקידים בכירים במגזר הפרטי, כמרצים באקדמיה, במגזר הציבורי וכיועצים לשרים ולמשרדי הממשלה. ישנם בוגרים שנקלטו במשרדי הממשלה, ואחרים המשיכו ללימודים גבוהים באוניברסיטאות מובילות בישראל, ארצות הברית ובריטניה.

תוכנית עמיתי קורת – מכון מילקן היא לא פוליטית ובלתי מפלגתית, ואינה מקדמת קו פוליטי או אידאולוגי. התוכנית ממומנת על ידי קרן קורת וקרנות פילנתרופיות מובילות בארצות הברית ובישראל ומנוהלת על ידי מכון מילקן.

למידע נוסף על אודות התוכנית: www.kmifellows.org

תעסוקת חרדים בישראל - תמונת מצב והמלצות לשיפור

שרון עוזיאלי, עמיתת קורת

עם

שמעון יפרח, יועץ כלכלי בכיר לשר התמ"ת וסגן רה"מ

70% ויותר מהגברים החרדים וכ-50% מהנשים החרדיות אינם מועסקים. לולא "חוק טל", המסדיר את זחיית השירות הצבאי לבני הישיבות, בכל שנה היו מתווספים לכלכלה הישראלית כ-1.5%-1.3% תוצר.

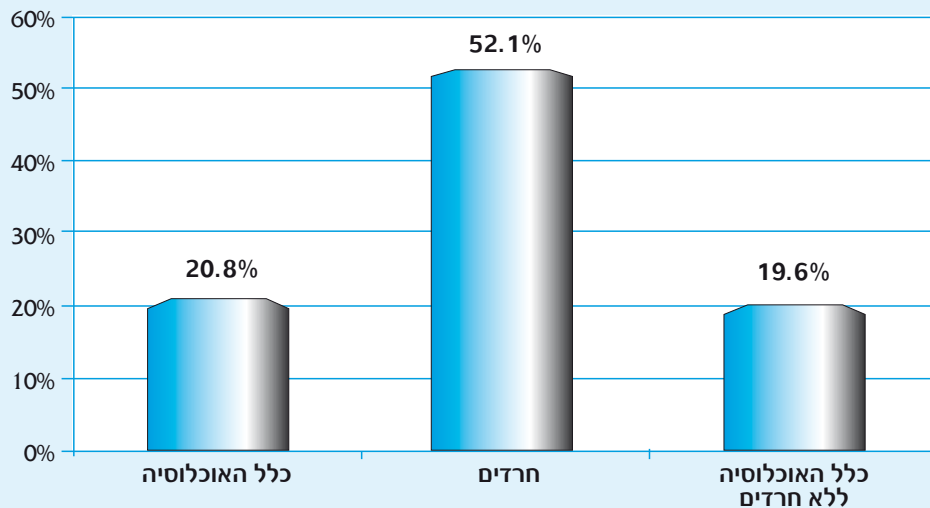
מומלץ:

- להמיר את חוק טל בחוק שירות אזרחי שיש בו תרומה לקהילה, ובכך לאפשר לחרדים להשתתף בשוק העבודה.
- על המגזר החרדי והגופים הוולונטריים העוסקים בנושא הכשרה מקצועית ותעסוקה לתאם את ההכשרה עם גורמים עסקיים, ולשים דגש על פתרונות הגלומים בעסקים קטנים.
- לתעל משאבים לעסקים קטנים.

מבוא

מספר האברכים במגזר החרדי אשר «תורתם אומנותם» עולה בהתמדה. לעומתם, שיעורם של אלה מבין אותם אברכים הלוקחים חלק בפרנסת הבית בנוסף ללימודיהם בישיבה הולך וקטן, עד כי 70% ויותר מהגברים החרדים וכ-50% מהנשים החרדיות אינם מועסקים, ורוב המשפחות במגזר החרדי בישראל חיות מתחת לקו העוני. לפי שיטת המדידה המקובלת בישראל, יותר ממחצית המשפחות במגזר החרדי חיות מתחת לקו העוני. גרף 1 מבהיר סוגיה זו.¹

גרף 1: תחולת העוני בקרב משפחות בישראל, 2004

מקור: מומי זהן, ראש הצוות, צמצום העוני בישראל - גיבוש המלצות לתכנית רב שנתית, פורום קיסריה XIV ירושלים:המכון הישראלי לדמוקרטיה, יוני 2006), עמ' 58, (21 באפריל 2007) <http://www.idi.org.il/hebrew/article.asp?id=2900#05200615121161>

סוגיית התעסוקה במגזר החרדי

מאחר שהגברים בחברה החרדית מקדישים את מרב זמנם ללימוד תורה, נטל הפרנסה נופל על כתפי הנשים. לעתים, בהעדר הכשרה מקצועית מועילה ותחת נטל הטיפול בילדים, נפלטת האישה ממעגל התעסוקה; ומשפחתה מועדת להתקיים ממלגת הישיבה או הכולל של בן-זוגה, ומהבטחת הכנסה וקצבאות הילדים של הביטוח הלאומי. נתוני השכר והאבטלה מוצגים בטבלה מספר 1.

טבלה 1: נתוני תעסוקה ושכר בשבעת היישובים בהם נרשם גרעין הומוגני של אוכלוסייה חרדית בשנים 2003/4

שם הרשות	% האוכלוסייה הנמנית על גיל העבודה בסוף 2004 ^א	% מקבלי דמי אבטלה ^ב	גיל ממוצע של מקבלי דמי אבטלה	שכר ממוצע לחודש (ש"ח)ד		% השכירים המשתכרים עד שכר מינימום	הכנסה ממוצעת לחודש של עצמאים (ש"ח)	% העצמאים המשתכרים עד מחצית השכר הממוצע
				סה"כ שכירים	נשים שכיחות			
ביתר עילית	41.2	3	34	3,203	2,436	65.2	4,265	63.9
בני ברק	60.3	5	42	4,482	3,502	51.3	5,642	52.2
אלעד	48.2	6	34	3,945	2,656	57.0	4,013	62.1
חודיעין עילית	45.2	3	32	3,049	2,352	68.1	3,273	75.7
עמנואל	53.9	2	38	3,595	2,360	62.2	5,383	44.8
קריית יערים	57.6	2	32	5,019	3,229	56.9	4,888	51.9
רכסים	56.1	6	42	4,124	3,003	54.0	4,810	58.8

א גיל העבודה הוא מ-15 שנים ומעלה.
 ב אחוז מקבלי דמי אבטלה מחושב באופן הבא: הכפלת הנתון מספר מקבלי דמי אבטלה (ממוצע בחודש) ביישוב מסוים ב-12 חודשים וחלוקת התוצאה המתקבלת בערך המספרי של האוכלוסייה ביישוב בסוף שנת 2004.
 ג לא כולל חיילים.
 ד בשנת 2003.
 עיבוד ל: האגף למנהל מוניציפלי, המחלקה למחקר, "הרשויות המקומיות בישראל 2004", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, קובץ נתונים לעיבוד (18 בפברואר 2007) www.cbs.gov.il/publications/local_authorities2004/excel/p_libud.xls

היישובים המפורטים בטבלה 1 משתייכים לאשכולות הסוציו-אקונומיים בדירוג 1 ו-2 המעידים על אוכלוסייה ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. בשנת 2003, עיקר המועסקים ביישובים אלו נרשמו כשכירים ואחוזים ספורים נרשמו כעצמאים. באותה שנה היה השכר החודשי הממוצע למשרת שכיר במשק 6,942 ש"ח ושכר המינימום היה 3,335 ש"ח, ועם זאת המשכורת הממוצעת ביישובים אלו נעה בין 3,049 ל-5,019 ש"ח, ומשכורתן של הנשים השכירות הגיעה לכ-70% ממשכורתם הממוצעת של כלל השכירים. 50%-70% מכלל השכירים באותם היישובים לא הגיעו לשכר המינימום בשנה זו. 50%-75% מכלל העצמאים ביישובים אלו השתכרו עד מחצית השכר הממוצע במשק בשנה זו.²

מטבלה 1 משתמע, כי לצד העדר התעסוקה, בעיית התעסוקה בקרב חרדים נוגעת לכישורי

המועסקים. הכשרה מקצועית אשר אינה עומדת בסטנדרטים המקובלים במשק הישראלי המתפתח מביאה את המועסקים החרדים לרמות שכר אשר אינן מספקות למשפחותיהם קיום בכבוד וברווחה.³

תמורות היסטוריות

הזברים האמורים אינם בגדר יש מאין. עוד בימיה הראשונים, מדינת ישראל הצעירה ניקזה לתוכה זרמים אורתודוקסיים שונים מרחבי העולם: אלו המכפפים לימודי קודש ולימודי חול תחת אותה קורת גג, כדוגמת יהודי ארצות האסלאם; אלו המייחדים לימודי קודש לעילויים שבחברה, ולפיכך מבודדים אותם מלימודי חול, כדוגמת יהדות אשכנז; ואלו המבקשים להתנער לחלוטין מכל נגע של מודרנה והשפעה מערבית, כדוגמת אנשי היישוב הישן, שיישבו את הארץ מקדמת דנא. רוחות אלו יצקו את היסודות של החברה החרדית המוכרת לנו כיום, ומידת מעורבותה בחברה הישראלית ובכלכלתה.

מהפכת "חברת הלומדים"

עד אמצע שנות ה-50 תלמידי תלמודי התורה של אגודת ישראל סיימו שמונה שנות לימוד ויצאו ברובם לשוק העבודה. מאמצע שנות ה-50 ואילך פנו התלמידים ללימוד בשיבות קטנות, והמוצלחים ביניהם המשיכו ללימוד בשיבות הגבוהות. בוגרות סמינרים של «בית יעקב» נישאו לבחורי הישיבה שהמשיכו את לימודיהם בכולל, וכך החל מתגבש מודל המשפחה החרדית האידיאלי, לפיו הגבר מקדיש את מרב זמנו ומרצו ללימוד תורה ורעייתו נושאת בעול פרנסת הבית. מודל זה התאפשר הודות להעסקת הנשים כמורות בחינוך החרדי.⁴ בעקבות ההתפתחויות האלו, התחוללו שינויים חברתיים מרחיקי לכת, ובהם: הקדמת גיל הנישואין, גידול במספר הילדים, פער השכלה (השכלה כללית ומקצועית מוגבלת הביאה להעמקת הפערים ההשכלתיים בין החברה החרדית לשאר הציבור).⁵ נוכח שינויים אלה, התקשה המגזר החרדי להתקיים כלכלית, ובשנת 1977 חזר והשתלב בקואליציה השלטונית לראשונה מאז 1953, באמצעות המפלגה החרדית אגודת ישראל.

המהפך ב-1977: כוח פוליטי וחזרה ללימודים

עם הצטרפותה של אגודת ישראל לממשלתו של מנחם בגין בשנת 1977 השתפר משמעותית מצבם של החרדים. ממשלת הליכוד מילאה אחר ציפיותיהם והעבירה תקציבים לפיתוח מוסדות התורה וחברת הלומדים.⁶ קצבת הבטחת הכנסה ניתנה גם לאברכים שלא מיצו את כושר העבודה וקצבאות הילדים תפחו. בשנת 1996, שנת הבחירות בהן זכתה ש"ס ב-10 מנדטים, חל מפנה ביחסה של החברה החרדית להכשרה מקצועית וללימודים אקדמיים לגברים ולנשים. גדולי התורה הגיבו למצוקה הכלכלית במגזר וקראו להגמשה משמעותית של מגבלות ההשתלבות בלימודים ובעבודה.⁷

חוק זחיית השירות הצבאי

אחד הגורמים ליחסים הטעונים בין חילונים לחרדים בישראל הוא הפטור הגורף הניתן לחרדים משירות בצבא הגנה לישראל (צה"ל) באמצעות "חוק טל". החברה הישראלית רואה בתלמיד הישיבה, מי שדמו כביכול מועדף על דמם של בניה המסכנים את חייהם בהגנה על המדינה; גם אם רק חלק מהמשרתים בצה"ל אכן מבצעים פעולות לחימה, אשר חושפות אותם לסיכוני חיים ממשיים.

החרדים, החוששים מהשפעותיו של השירות הצבאי, נאלצים להישאר בשיבות - וכך טומן החוק מלכודת תעסוקה לתלמידי הישיבות, וגורם למשק הישראלי לאבד חלק ניכר מהתוצר

שנה אחרי שנה. גם אם בני הישיבות אינם בהכרח חפצים בהמשך לימודיהם בישיבה, גם אם אין הם בגדר עילויים בתורה והיו שמחים להשתלב בשוק העבודה ולהעשיר את מקורות הפרנסה המשפחתיים, החשש מפני הגיוס משאיר אותם בישיבות; ויוצר הפסדים ממשיים למשק.

התמורות הכלכליות במגזר החרדי

הבעיה הכלכלית חריפה במיוחד ביישובים החרדיים החדשים. כיום מתגוררים במודיעין עילית, ביתר עילית ואלעד כ-10.4% מכלל החרדים. רוב התושבים הם זוגות צעירים. שיעור האברכים הנמצאים במסגרת הכולל גבוה מזה המצוי ביישובים כגון ירושלים ובני ברק, אך שגובה מלגת המחיה המוענקת בו נמוכה יחסית לזו המוענקת בירושלים ובבני ברק. סיבה נוספת למצוקה הכלכלית ביישובים החרדיים החדשים היא מחסור במקומות עבודה.⁸

על פי הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2002, תעסוקת חרדים מתמזה לרוב בעיסוק בחינוך ובתעשיית הטכנולוגיה העילית.

יזמות עסקית ועסקים קטנים במגזר החרדי

יזמות עסקית עשויה להיות אחד המנועים המרכזיים לצמיחה כלכלית במגזר החרדי, תוך שמירה על אורח החיים הייחודי. מטבע הדברים, ניהול עסק עצמאי מאפשר גמישות בשעות העבודה ובמיקומו ואינו מחייב בהכרח דרישות מוקדמות של השכלה כללית ומקצועית. יזמות עסקית איננה מחייבת התערות בין המינים ולפיכך מצמצמת את העיסוק בסוגיית הצניעות המתעוררת בהעסקת חרדים כשכירים במקומות עבודה מעורבים.

חסם המאפיין את המגזר החרדי הוא העדר כלים ניהוליים והבנת המערכות הפיננסיות והכלכליות בשוק. משנת 1995 נרתמים גופים שונים ומקימים מרכזים להכשרה מקצועית ותחנות השמה, לצמצום הפער. בין גופים אלה: סניפי מטי"י ברחבי הארץ (בירושלים, בבני ברק ובקריית שמונה) המתמחים בהכשרה, ייעוץ והזדרכת חרדים.

בחינת דרכי הפתרון הקיימות כיום

עד כה הוזכרו חלק מדרכי הפתרון המוצעות כיום לבעיית התעסוקה בקרב חרדים, כפי שמבוצעות בידי גופים ממשלתיים, ארגונים מסייעים והסקטור הפרטי. דרכי פתרון נוספות הן אלו המציעות מערך מכין ומכשיר לחרדים המבקשים להשתלב בשוק העבודה, כגון "המכללה" החרדית בירושלים - מרכז ללימודים אקדמיים ופרויקט "פרנסה בכבוד". כמו כן, ה"גוינט" בשיתוף עם גופים נוספים מפעיל מרכזי פיתוח תעסוקת חרדים (מפת"ח).

החרדים בארה"ב

האוכלוסייה החרדית בארה"ב מספקת דוגמה לשילוב בין לימודים תורניים מלאים לבין הקצאת זמן לפרנסה. רוב רובה של האוכלוסייה החרדית באזור ניו יורק בוחר לעסוק בפרנסה לאחר השלמת פרק זמן של לימודים תורניים. הניסיון האמריקני מלמד כי המעבר מעולם הישיבות למעגל העבודה תלוי במערכות קליטה שיאפשרו אותו, כמו מסגרות להכשרה מקצועית ולהשכלה אקדמית, וסיוע כספי בהוצאות הלימודים.⁹

כפי שצוין, הסטטיסטיקה בשנים האחרונות חושפת תחולת עוני גבוהה בקרב פרטים ומשפחות במגזר החרדי. נדרש טיפול שורש ומהיר להקלת המצוקה הכלכלית; בעשר השנים האחרונות מתחוללים שינויים במערך ההכשרה המקצועית וההשכלה האקדמית, ובהיערכות ענפים מסוימים בשוק העבודה לקליטת עובדים חרדים.

המלצות

1. **תיקון חוק טל, כדי לאפשר את שילובם של החרדים במשק.** מטעמים כלכליים וחברתיים מומלץ בזאת להמיר את חוק דחיית השירות לבני הישיבות (חוק טל), בשירות אזרחי אשר יש בו תרומה לקהילה ואשר ייחשב לבן הישיבה כעיסוק בגמילות חסדים.
2. **מענק שחרור משירות אזרחי.** בדומה למענק השחרור המוענק בסיום השירות הסדיר, מומלץ לתת בסיום השירות האזרחי מענק דומה, שימשש למימון קורסים מקצועיים או לימודים אקדמיים מוכרים.
3. **הכרת המ"ג בלימודי קודש ובמוסדות תורניים.** מומלץ לבחון, בשיתוף עם המ"ג, הכרה אקדמית בלימודים בישיבות גבוהות. בדומה לנהוג בארה"ב, הלימודים יקנו לאחר מספר השלמות, אותן תדרוש המ"ג, תואר במשפטים, במשפט תלמודי או בחקר סוגיות בתלמוד וגמרא וכד'.
4. **תיאום ההכשרה עם גורמים עסקיים.** מומלץ למגזר החרדי ולגופים הוולונטריים העוסקים בנושא הכשרה מקצועית ותעסוקה, להקים גוף מתאם. הגוף יעמול לאיזון בין הביקוש להיצע באמצעות הכוונת סטודנטים חרדים (במסגרת מוסדות ההכשרה וההשכלה, או באמצעות הסברה) למסלולי לימודים אשר יענו לצורכי השוק המתמחה בהעסקת עובדים חרדים.
5. **תמריצים לעבודה חלקית בזמן הלימודים.** בדומה למענק השלמת ההכנסה, ה-Working Tax Credit הנהוג בבריטניה, יש לשקול הנהגת מערכת תמריצים לבני ישיבות ואברכים העובדים במשרה חלקית במקביל ללימודיהם האינטנסיביים במסגרת הישיבות והכוללים.
6. **הקדשת כספים לעסקים קטנים.** בברכת רבנים ראשיים ובאמצעות מערך הסברה מקיף, מומלץ לעודד ארגוני גמילות חסדים (גמ"ח), לתעל חלק ממשאביהם לסיוע בהקמת עסקים קטנים ובשיקומם של אלו המצויים במצוקה כלכלית, כחלק מטיפול במשפחות נזקקות התולות את פרנסת הבית בעסקיהן הקטנים.

הערות:

- 1 שיטת מדידה זו טוענת להגדרת אדם כעני, כמי שהכנסתו נמוכה ממחצית ההכנסה החצינית הנפש תקינה. משפחה בישראל משויכת לאוכלוסייה הענייה, כאשר הכנסתה הפנויה, המחולקת למספר הנפשות התקניות שבה, נמוכה מקו העוני הנפש תקינה.
- 2 הנתונים המספריים לקוחים בהתאמה מאתרי האינטרנט: (23 בפברואר 2007) <http://www.ynet.co.il/articles/1,7340,1-3056118,00.html>
- 3 חילן טק, בע"מ, (23 בפברואר 2007) http://www.hilan.co.il/moked_yeda_lesachar/table_minimum.asp
- 4 נורמה גורביץ ואילת כהן-קסטרו, החרדים תכנסת גיאוגרפית ומאפיינים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים של האוכלוסייה החרדית בישראל 2001-1996, נייר עבודה מס' 5 (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, יולי 2004), עמ' 20, (23 במאי 2007) http://www1.cbs.gov.il/www/publications/int_olor.pdf
- 5 מנחם פרידמן, "על הניסים" - פריחתו של 'עולם התורה' (הישיבות והכוללים) בישראל" מתוך: עמנואל אטקס (עורך), ישיבות ובתי מדרש (ירושלים: מרכז שז"ר והאוניברסיטה העברית, 2006), עמ' 8.
- 6 פרידמן, "על הניסים", עמ' 10-11.
- 7 מנחם פרידמן, "הימין הלא ציוני הראשון-החברה החרדית ובחירות 96" (1996), עמ' 16-12, (21 באפריל 2007) <http://www.biu.ac.il/SOC/so/Haredim-Election96.pdf>
- 8 יעקב לופו, מפנה בחברה החרדית, הכשרה מקצועית ולימודים אקדמיים (ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, דצמבר 2003), עמ' 12.
- 9 הרב בצלאל כהן, מצוקה ותעסוקה בחברה החרדית: מבט מבניים (ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2005), עמ' 17.
- 9 עמירם גונן, מהישיבה לעבודה הניסיון האמריקני ולקחים לישראל (ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, נובמבר 2000), עמ' 17.

FELLOWS | KORET
PROGRAM | MILKEN INSTITUTE

תוכנית עמיתי קורת – מכון מילקן
בית מילקן, רחוב תל חי 13
ירושלים, 97102

info@kmifellows.org
www.kmifellows.org